

Carl Schmitt elmélete a nemzetközi viszonyokról

Tanulmányom Carl Schmitt két nemzetközi kapcsolatok elméletével foglalkozó írásának diszkurzív fogalmi keretben történő interpretációjára tesz kísérletet: az egyik az először 1942-ben megjelent *Land und Meer*, a másik az eredetileg 1950-ben kiadott *Der Nomos der Erde*. Szándékaim szerint az elemzés során azonosíthatóvá válnak azok az értelmezési csomópontok, amelyek gondolati szinkronitást hoznak létre és termékeny dialógust eredményeznek a nemzetközi kapcsolatok tárgyában a Schmitt közjogi elmélet és a posztmodern kritikai törekvések között. Míg Schmitt a nyelvileg megkonstruált tér és orientáció fogalmából kiindulva értelmezi a nemzetközi viszonyok elrendeződéseit, addig a múlt század 1970-es éveiben a posztmodern megközelítés a társadalom- és a természettudományok legkülönbözőbb területein, így például az irodalomtudományban, a földrajztudományban vagy a térképészet területén az addig neutrálisnak tekintett térstruktúrákban látenszen jelenlévő aszimmetrikus uralmi dinamikák feltárását végezték el. A posztmodern megközelítés képviselői azzal a többnyire „kritikai geopolitikaként” vagy „politikai földrajzként” megnevezett irányzattal azonosulnak, amely mára az angolszász világban a nemzetközi kapcsolatok elméletének mainstream-jébe tartozik, és a nyugati akadémiai közegben is intézményesedést nyert.

A tanulmány teoretikus bevezetésnek is tekinthető első két részének értelmezési csomópontját az a Schmitti felismerés adja, hogy a tér nem tekinthető sem a lét neutrális keretének, sem a politikai cselekvést determináló kényszerítő erejű struktúrájának. A tér jellegéről és korlátairól alkotott tudati reflexió mindig nyelvi formában végbemenő jelentésadásokban nyilvánul meg, és a közösség létét érintő egzisztenciális határhelyzetben a Schmitti decizionista felfogásnak megfelelően válik átértelmezhetővé. A második értelmezési csomópontot az jelenti, hogy a tér szerkezetéről alkotott percepció és annak történetileg változó dinamikái szoros összefüggésben állnak azokkal a megkülönböztető mechanizmusokkal, melyek mentén egy térbeni jelenléttel bíró közösség megkonstruálja saját identitását és megalkotja az idegen és az idegenség ezzel polárisan szembenálló fogalmait. A harmadik csomópont a terekben alakított lét mint identitás és önazonosság ragadható meg. Ennek analitikus vizsgálatához Tuan nyomán egy sajátos tudásforma, a térbeli tudás fogalmát vezeti be, majd ennek a modern technikai létezés mód megjelenésének nyomán végbemenő áttranszformálódását, illetve ennek következményeit veszi szemügyre. Az utolsó csomópontot a hatalom és erőszak modern társadalmakban jelenlévő formáinak elemzése jelenti.

I. Ember és tér

Schmitt a terek politikai jelentésével kapcsolatos vizsgálatának kiindulópontjaként egy radikális gondolati gesztussal az emberi létet a térben, illetve a terek sokaságában zajló cselekvésként határozza meg, amely lét magában foglalja az embernek az önnön életét keretező térről alkotott percepcióját is. Amint az ember a Föld bolygó szülötte, úgy a szárazföldre is létének természetes tereként tekint: az emberi történelem túlnyomórészt ebben a közegben játszódtott le, így a szárazföld az emberi lét elsődleges orientációs pontját is

¹ Az ELTE AJK Politikatudományi Doktori Iskola PHD-hallgatója

jelenti, melynek alapján az ember meghatározza saját látóhatárát, helyét és szerepét a térben.² A tér megtapasztalása azonban sosem neutrális és racionális tudati aktusként megy végbe. Ahogy Schmitt írja, az emberi képzelet számára a Föld saját legszélesebb értelemben vett otthonaként nyilvánul meg, léte ebben a térbeni keretben zajlik, és itt összegződve ruházódik fel szubjektív jelentéstartalommal.³ Vagy, ahogy Bachelard megállapítja, külsőnek és belsőnek, otthonosnak és idegennek az emberi léttel természetszerűleg együtt járó dialektikus felosztása az emberi gondolkodás alapvető struktúráját is térbeli jelleggel ruházza fel. E gondolkodási forma révén az egyén és a külvilág közti kapcsolat feszültséggel telítődik és egy a terekhez és azok lakóihoz kapcsolt, pozitív és negatív képzetekben kifejeződő személyes geometria mentén értelmeződik.⁴

A szárazföld mindazonáltal csak egy az elemek közül, tekintve hogy az egyedfejlődés elmélete és az emberi tudattalan ösképei az élet forrását egyaránt az óceánokkal rokonítják. Ennek megfelelően a világtörténelem Schmitti szemléletében központi jelentőséggel bír a természeti elemekkel kapcsolatos emberi interakciók körének fokozatos elmélyülése és az érintkezés formáinak a technikai fejlődés révén végbemenő megsokszorozódása. Schmitt a Csendes-óceáni szigetvilág hajós népeinek életmódjában és térértelmezésében leli fel az autokton népek analógiájára létező autothalasszikus népek létének bizonyítékát. Ezen populációk számára a szárazföld csupán tengerre alapozott létmódjuk határaként és kereteként értelmeződik, amint szellemi kozmoszuk és nyelvi kifejezőmódjuk is a tengeri létből és annak kapcsolódó jelenségeiből származtatja fogalmait. Időről és térről alkotott képzeletük épp olyan idegennek hatnak egy létét a szárazföldön folytató populáció képviselője számára, amint saját fogalmai és létértelmezése érthetetlennek tűnne a létüket a tengerre alapozó népek számára.⁵

Schmitt nézeteit interpretálva azt mondhatjuk, hogy a térről alkotott reflexió a nyelvben gyökerezik, és a terekben folytatott lét kozmoszát a beszéd és annak sajátos dinamikai szabályozzák. Tenger és a szárazföld bináris szembenállása, amely a történelem során a tengeri és szárazföldi hatalmak egymás ellen viselt háborúinak sorozatában konkretizálódott, nem magyarázható a klasszikus geopolitikai elméletek által determinisztikus erővel felruházott és hatásos képekben megjelenített nemzetkarakterológiákkal. A tényleges magyarázat Schmitt szerint a nyelvi megformált eltérő térértelmezésekben és az ezekből fakadó, egymás érvényességét kölcsönös tagadó politikai és társadalomszervezési praxisok közti feszültségben rejlik.

Schmitt értelmezésében a természeti elemek a tér közvetlen, tapasztalati úton érzékelhető alapelemeiként a maguk egyszerűségében és tudománytalanságában is erőteljes jelentéstartalommal bírnak, azok az emberi létezésben rejlő lehetőségek egyetemes megnevezéseiként határozhatóak meg.⁶ Bollas idevágó megállapítása szerint a természeti és épített környezet és az azt alkotó alapvető komponensek, az elemek pszichés struktúrákként vésődnek az emberi agyba, amint a terek megtapasztalásával járó értelmezés során az egyén sajátos érzélem- és jelentésstruktúrákkal ruházza fel őket.⁷

Az elemzés olyan fogalmai, mint a szárazföldre és tengerre alapozott lét különbözősége vagy tenger és szárazföld történelmi szembenállása is ilyen módon, az általuk megjelenített eltérő tudattartamok mentén értelmezendők. Schmitt azonban hangsúlyozza, hogy ezek a tér eltérő érzékeléseiből eredő eltérő tudati formák nem kezelhetőek determinizmusokként, a politikai

² Carl Schmitt: *Land and Sea*. Trans. Simona Draghici. Washington DC, 1997, Plutarch Press, 1.

³ Uo.

⁴ Gaston Bachelard: *The Poetics of Space*. Trans. Maria Jolas. Boston, Massachusetts, 1994, Beacon Press, 211-212.

⁵ Carl Schmitt: i. m. 2-3.

⁶ I. m. 4.

⁷ Christian Bollas: *Építészet és tudattalan*. Ford. Kis Anna. *Thalassa* 15. évf., 2004/1, 11.

cselekvést mechanikusan meghatározó programként. Az ember számára a tér adottság, amely közvetítő közegként szolgál, azonban maga is folytonos értelmezések és átértelmezések tárgya.

Ahogy Szabó Márton írja: „A politika éppen a *változtatható* jelenről szól, amely viszont értelmezési reflexiók révén mutatkozik meg... a politikában nincs fátum, és nem természettörvények uralkodnak.”⁸ Az elemek és a természetföldrajzi adottságok ugyan az ember és az emberi közösségek térbeni létét keretező struktúrákként ragadhatóak meg, ám azok nem vonják maguk után a politikai cselekvés mechanikusan determinált létét. Ennek megfelelően a Schmitti életmű geopolitikai vonatkozású írásainak relevanciája éppen annak felmutatása, hogy az ember és az emberi közösségek a tér és idő egy olyan összesűrűsödött szituációjában, melyben létezésük forog kockán, szuverén döntésük, a terek radikálisan új értelmezése révén kitörhetnek abból a közegből, melynek jellege determinálta addigi létezés módjukat.⁹

Agnew a Schmitti értelmezéssel egyezően a geopolitika modern kritikai irányzatának leglényegesebb ismeretelméleti fordulatát a klasszikus geopolitikai elméletek által a földrajzi és szociokulturális tényezőknek tulajdonított determinisztikus hatásmagyarázatoktól való elfordulásában, és ezzel szemben az emberi közösségek adott történelmi szituációban megmutatkozó cselekvési lehetőségeinek hangsúlyozásában látja. Mindennek alapja a felvilágosodás előtti korszak politikáról alkotott felfogásához való visszatérés, amely a politikum értelmezését egy adott közösség keretein belül szituatív módon lezajló politikai diskurzusokban megfogalmazódó politikai cselekvésekben, és az azok közt létrejövő interakciókban leli fel.¹⁰ Ezek az interakciók pedig természetszerűleg feszültséget keletkeztetnek a csoportközi viszonyoknak a térben való leképezésével.

Ahogy az ember genezisének tekintve a Föld bolygó teremtménye, úgy érzékelésének végső határa is a Föld. Az idealizmussal szemben, amely a terek folytonos sokasodásában és ezzel új térnézőpontok megjelenésében szabadulást látott a földhöz kötött lét antagonistikus viszonyai közül, a térbeni feszültséget és a konfliktusokat jelenünk és jövőnk természetes velejárójaként kell elfogadnunk. Ez azt is jelenti, hogy az élet tereiben való létezésünk folyamán sosem látjuk majd a földet olyan magától értetődőnek, logikusan elrendezettnek és semlegesnek, mint amilyennek a térképek mutatják. Ez azonban nem is baj, hiszen ahogy Bachelard írja: „A mértantudós gömbje üres, lényegéből fakadóan üres.”¹¹

Ezzel szemben az emberi közösségek résztvevői perspektívájukból fakadó térértelmezésük révén a létük határait kijelölő struktúrán belül, annak határait állandóan feszegetve, egy adott történelmi szituációban azon akár át is törve, képesek új alapokra helyezni létüket. Ahogy Sibley megállapítja, a térbeni lét szempontjából a margináliák – a térben jelentkező egzisztenciális határhelyzetek – döntő jelentőségűek, azok egyaránt szolgálnak a destruktív és a kreatív lehetőségek megvalósulásának helyeiként.¹² Amint Schmitt írja, az emberi képességek és cselekvési lehetőségek köre roppant kiterjedt, a történelmi szituáció pedig az ember politikai létének egy olyan közvetítő közegként ragadható meg, melynek révén az ember cselekvése révén képes „jobbá formálni önnön létét és valami jobbat kihozni saját lelkiismeretéből.”¹³ A térben és a terek sokaságában zajló politikai lét ezen az alapon álló decizionista felfogása adja Schmitt geopolitikai témájú írásainak esszenciáját és szolgál a megértés episztemológiai kereteként.

⁸ Szabó Márton: Cselekvési lehetőségek a politikában. In Szabó Márton: *Kötőjelek. Írások tudományról, politikáról, közéletéről.* Budapest, 2014, L'Harmattan Kiadó, 166.

⁹ Carl Schmitt: i. m. 3-4.

¹⁰ John Agnew: *Making Political Geography.* London, 2002, Arnold Publishers, 180-181.

¹¹ Gaston Bachelard: i. m. 235.

¹² David Sibley: A bináris város. Ford. Takács Mónika. *Thalassa* 15. évf. 2004/1, 38.

¹³ Carl Schmitt: i. m. 5.

Az ember és közösségeinek kollektív lelkiismeretére történő hivatkozás egyértelmű etikai dimenzióval ruházza fel a geopolitikai szituációk cselekvőit. Amennyiben a minden racionálisan interpretálható cselekvésre felmentést adó determinisztikus felfogás helyébe az alternatívák meglétét előfeltételező decizionizmus lép, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a politika pluriverzuma mindig potenciálisan megvalósítható döntések sokaságát rejti magában, amely alternatívák kiértékeléséből nem hiányozhatnak az etika szempontjai sem. Az ember nem biológiailag és környezetileg determinált ösztönlény, hanem a történelem cselekvő morális alanya, mely létét egy képlékeny, éppen ezért értelmezések sokasága felé nyitott térben folytatja.

II. A nomosz fogalma

Ahogy Lefebvre írja, a szemlélő számára egységként és objektívként megmutatkozó tér valójában az emberi társadalmak és azok történelmének diverz terméke, ebből következően pedig – amennyiben vizsgálódásunkat a reáltudományok formális térszperpektívája helyett a társadalomtudományok látószögéből végezzük el – bár alapvető adottságait és struktúráját a természeti környezet és a történelmi múltban lejátszódott emberi cselekvés összjátékából nyeri, lényegét tekintve inherensen politikai jellegű.¹⁴ Szabó Mártont idézve: „Figyelemre méltó tény, hogy bár az államhatárokkal megjelölt terület és az e határok között zajló élet a modern ember társadalmi és politikai életének egyik legfontosabb eleme, ritkán témája a politikai közbeszédnek... Úgy vélem azért foglalkozunk vele ritkán, és beszélünk róla keveset, mert az élet egyik alapfeltétele és kerete... Annyira fontos tehát, hogy folyamatosan hallgatunk róla.”¹⁵

A tér alapvető természete, annak politikai megszervezettsége éppen azért tűnik a politikai létet keretező neutrális adottságnak, mivel minden tér, amely az emberi intellektuális reflexió tárgyává lett, ezen tudati vagy valós elfoglalás és számbavétel révén már maga is múltbeli térstratégiák nyomait viseli magán.¹⁶ Ezeken az alapokon állva a terek története az emberi faj és az annak percepcióiban beállt történeti változások történeteként ragadható meg. A terek ilyen történeti elemzésének alapkategóriáját Schmitt a nomosznak a rendet és térbeli orientációt kifejező fogalmában leli fel.

A nomosz eredeti értelmében az emberi közösség létének tereit kijelölő őstaktusnak, a tér első felosztásának és elkülönítésének felel meg, így a nomosz, mint cselekvés mindig megkülönböztetést rejt magában. A nomosz abból a görög nemein igéből ered, mely hármas jelentéssel bír. Első jelentésében az eltulajdonítás vagy elragadás aktusának feleltethető meg. Második jelentésében felosztást és elosztást jelent, a folyamatot, melyben egy közösség tagjai részesednek a javak bizonyos hányadában, így megfeleltethető a tulajdonjog archaikus fogalmának. Végül harmadik jelentésében legeltetésként, egy társadalom anyagi és szellemi javait előállító folyamatként írható le.¹⁷ Mindez szorosan illeszkedik ahhoz a lefebvre-i megállapításhoz, mely szerint a tér fogalmának érzékelése a terek megművelése révén megy végbe, így az idők folyamán minden emberi közösség erőszak, megtévesztés és munka révén öntötte formába saját térbeni létét.¹⁸

¹⁴ Henri Lefebvre: *Reflections on the Politics of Space*. Translated by Neil Brenner, Stuart Elden. In Henri Lefebvre: *State, Space, World. Selected Essays*. Minneapolis, London, 2009, University of Minnesota Press, 170-171.

¹⁵ Szabó Márton: *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest, 2006, L'Harmattan Kiadó, 16.

¹⁶ Henri Lefebvre: i. m. 171.

¹⁷ Carl Schmitt: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. Translated by G. L. Ulmen. New York, NY, 2006, Telos Press Publishing, 70., 326-327.

¹⁸ Henri Lefebvre: *The Worldwide and the Planetary*. Translated by Gerald Moore, Neil Brenner, Stuart Elden.

A nomosz fogalma tehát szorosan összekapcsolódik valamely földterület uralom alá hajtásának történelmi tényével, történjen az egy szabad földterület elfoglalása vagy egy idegen uralom alatt álló terület katonai eszközökkel történő meghódítása révén. A nomosz első megnyilvánulása, a földterület elragadása az, amely lehetővé teszi annak későbbi felosztását és megművelését. A nomosz ebben az értelemben egy alapvető folyamat, amely kijelöli egy adott közösségben uralkodó politikai, társadalmi és vallási rend és annak térbeli orientációja közti viszony jellegét, melynek sajátosságai révén az térben is elkülönül és felismerhetővé válik. Minden további, a terek felosztásával kapcsolatos norma ezen az első cselekedeten nyugszik, annak kiterjesztéseként és folytatásaként, vagy azzal szembeszegülve a terek radikális újraértelmezését végrehajtva egy új térnézőpont praxisából. A nomosz tehát állandóan jelenlévő és ismétlődő aktus, a terek politikai értelemadásának magja, amely a tér percepciójában beállt történelmi változásokat leképezve eltérő formákat ölt, amint az emberi társadalmak és politikai alakulatok is az állandó átalakulás állapotában létezve szüntelenül újrafogalmazzák önnön térbeli létüket.¹⁹

Mindazonáltal a nomosz konkrét formáját, melynek alapján a történelmi időszakok ezen nomoszok mentén korszakolhatóvá és értelmezhetővé válnak, egy a terek percepciójának radikálisan új jelentést adó valós történelmi esemény határozza meg. Schmitt kifejezésével élve ezek az új nomosz születésének megfeleltethető események egy térforradalomba torkollnak. A történelmi tér és idő kivételes eseményekben összesűrűsödő pillanatai, mint a tizenötödik és tizenhatodik században lezajlott nagy felfedezések, vagy közelebbi múltunkban a holdra szállás új tereket nyitva meg az emberi tudat és megismerés előtt nemcsak a terekkel kapcsolatos formális tudás, de a terekben folyó létről alkotott fogalmak egészének megváltozásával is együtt járnak. Ezen események politikai, kulturális és gazdasági változások sokaságát vonzzák magukkal, hatásaik összeadódása pedig a legkülönfélébb mutációkhoz vezet el a társadalmi létben.²⁰ A terek és az idő megváltozott érzékelése révén a politikai lét egészét átformáló folyamatok legradikálisabb kifejeződése a tér politikai percepciójának változásáról alkotott Schmitti értelmezés térforradalom fogalma.

Schmitt hangsúlyozza, hogy a földterület felosztásának léte az emberi történelemmel és magával az otthonos tereket az ismeretlen, ezért potenciálisan veszélyes terektől megkülönböztető ember létével egyidős, még ha ez a felosztás nem is tudatos intellektuális reflexió eredményeként jött létre. Koselleck ezzel egybevágó megállapítása szerint: „A történelmi mozgás mindig cselekvő közösségek kölcsönös elhatárolódásának zónáiban zajlik, amelyek egyúttal fogalmilag is artikulálódnak.”²¹ A következő három fejezetben ennek megfelelően a térfelfogások három nagy korszakának elemzését végzem el azok Schmitt által leírt sajátos térszerkezeti dinamikái és Koselleck ezt kiegészítő, az ellenségkonstruálás nyelvileg is megkonstruált mechanizmusait feltáró munkássága mentén.

III. A tér mitikus felfogásának időszaka

Az antikvitás kultúráiban a földről alkotott mitikus elképzelés dominált, melynek megfelelően az orbisként, síkfelületként értelmezett világ nem mindent átfogó térbeli elrendezettségként mutatkozott meg felfogásukban. A közös orientáció ebből következő hiánya azt jelenti, hogy a kor minden politikai közössége sajátos kozmoszként létezik, mivel önmagát teszi meg az ismert és otthonos tereket jelentő világ közepének és az emberi létet

In Henri Lefebvre: *State, Space, World. Selected Essays*. 197.

¹⁹ Carl Schmitt: i. m. 70., 78-79.

²⁰ Schmitt: *Land and Sea*. 28-29.

²¹ Reinhart Koselleck: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történelmi-politikai szemantikája*. Ford. Szabó Márton. Budapest, 1997, Józsefvég Műhely Kiadó, 9.

saját létével azonosítja.²²

Tuan a mitikus tér kettős jelentését a következőképpen írja le: egyrészt a mitologikus tér a tökéletlen tudásnak az a területe, amely az empirikusan megtapasztalt teret keretezi, másrészt egy világnézet térbeli komponense, amely egy adott helyet bizonyos értékekkel ruház fel.²³ A tér mitikus felfogása így a világegyetem duális felfogását vonja magával. Az állami kultusz kozmoszán kívül eső térben fenyegető idegenség uralkodik és az állandó háborúság helyeként értelmeződik. A barbárok által lakott világ lehet egyfajta intellektuális érdeklődés tárgya, azonban az csak az otthonos kozmoszsal való összevetésben nyer jelentést, önmagában értelmetlen, törvénytelen és irracionális. Ahogyan azt Szabó Márton a mitikus észjárás reflektálatlanságáról írja: „A mítoszok embere nem tud magáról, ezért amit tud, egyetlen és örök valóságnak képzei... Ha mégis elképzeli vagy talál valami mást, akkor ezt térben csak önmagán kívül, szubsztanciálisan önmaga tökéletes ellenpólusaként tudja elképzelni, ezért is nem-világnak (a bűn, a rossz, a semmi, az ellenség szférájának) tartja.”²⁴ Schmitt Ernst Kapp értelmezését követve hangsúlyozza, hogy az antik civilizációk földrajzi fogantatásuknak megfelelően folyómelléki, illetve beltenger menti kultúrák. Ennek megfelelően az egzisztenciálisan idegen, de földrajzilag ismert terek határait a korszak technológiai színvonalán megismerhetetlen terektől, a földrajzi egységként tekintett óceánoktól, olyan mítoszok zárják el, mint Herkules oszlopai a görög-római vagy a Midgard kígyó a skandináv mitológiákban.²⁵ A mitikus világkép számára a föld statikus és véges, a megismerhető tér pedig a mítoszok terének feleltethető meg.

A mitikus világkép alapjain állva az éra tértudatában az államterület határai a normál lét tereit, a politikai lét kozmoszát különítik el a külső világ jelentette fenyegető káosztól, ahogy a nomosz egyik jelentésében falként is megragadható, mivel ahhoz hasonlóan szakrális geometriát jelenít meg a térben, elválasztva a szakrális a profán terektől. Ennek megfelelően a határok fizikai formájukban a kizárást megtestesítő antagonisztikus védelmi struktúrákként, erődítéseként jelennek meg, melyeken kívül valós és potenciális háborúság zajlik.²⁶ A korszak karakterisztikus hellén harcászati formációja, a phalanx, jól felismerhetően egy emberekből álló fal formáját ölti, a poliszt védelmező vagy zár alatt tartó hadiflotta pedig mozgó falként a város és a politikai közösség határainak meghosszabbítását jelenti. A politikai entitások közötti konfrontáció így a határok közti konkrét fizikai összecsapás formáját ölti, melyben az ellentétes akaratok fizikailag is egymásnak feszülnek. A kizorítás nyelvi eljárása összefonódik az othiszmosz, az eltaszítás hadászati eljárásával.²⁷

Bár a tér mitikus felfogásának időszakában létező politikai közösségek életének is természetszerű részei az egyazon kozmoszban zajló belháborúk, e jelenségek a kortárs értelmezők számára nem vonják kétségbe azt, hogy az életük szélesebb tereként szolgáló kozmosz esszenciája szerint harmonikus és pacifikált. Ez a percepció egyrészt magával vonta a háború korlátozásának szokásjogon alapuló igényét, mivel az egyazon kozmosz lakói közt dúló belháború természetellenes testvérharcként értelmeződött, másrészt ugyanezen értelmezés tette hangsúlyossá a barbárok ellen viselt háború, a jelentésében is különbségtételt jelentő polemosz jogosságát és totális voltát. A polemosz a heideggeri interpretáció szerint a lét jelentéséért a világgal megvívni kényszerült értelmezési küzdelem.²⁸ Az arisztotelészi

²² Carl Schmitt: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. 50-51.

²³ Yi-Fu Tuan: *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis – London, 2001, University of Minnesota Press, 86.

²⁴ Szabó Márton: Mitologika. A politikai tudás mitikus alapjai. In Szabó Márton: *Diszkurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról*. Budapest, 1998, Scientia Humana, 248.

²⁵ Carl Schmitt: i. m. 52-53.

²⁶ I. m. 51., 70.

²⁷ Robert D. Luginbill: Othismos: The Importance of the Mass-Shove in Hoplite Warfare. *Phoenix*, volume 48, Toronto – Ontario, 1994, Classical Association of Canada, 51.

²⁸ Gregory Fried: *Heidegger's Polemos. From Being to Politics*. New Haven & London, 2000, Yale University

megfogalmazás szerint például a görögök önnön kozmoszuk spirituális egységét visszatükrözve, egyetlen politeiát alkotva, uralmukat a barbárokra is kiterjeszthetnék, ezzel felszámolva a térben jelenlévő feszültséget.²⁹

A birodalmi formációk egyazon térben zajló békés és szabályozott együttélésének elképzelése a korban hiányzik, mivel minden ilyen formáció önmagát azonosítja a kozmosszal, mely jelentéséből adódóan nem plurális fogalom. Mindez nem jelent teljes elkülönülést, mivel a normál állami lét magával vonja a háború és béke logikája mentén létrejövő barát-ellenség megkülönböztetés csíráját, amint kereskedelmi megállapodások és államközi szerződések is ismertek a korból. Schmitt a nemzetközi jog megszületését a római jog azon különbségtételében látja, amely megkülönbözteti a hostist, a nyilvános állami proklamációban megnevezett közellenséget, a rablótól és útonállóktól. A közellenség és a bűnöző megkülönböztetésében mutatkozik meg először az állam külpolitikai cselekvésének elválasztása a rendészeti igazgatástól. Ennek ellenére a birodalmak közti kapcsolatokról hiányzik a világ egészére való összpontosítás, annak felfogása, hogy a politikai cselekvésük azonos térben történik és kölcsönhatásban van más politikai entitások cselekedeteivel. A politikai közösség sikereit és kudarcait illetően a kozmosz rendjének belső működése és zavarai, nem pedig külső szereplők politikai cselekvése a magyarázó elv.³⁰

A mitikus világkép térnézőpontjának fentebbi leírása túlságosan statikusnak mutatkozhat, mivel az egy roppant történeti időszakot és állami formációk sokaságát zárja magába, ugyanakkor a térnézőpont alapvonásait megőrizve számos átalakuláson ment keresztül. Ezt a problémát maga Schmitt is felismerte, amikor a Szárazföld és tenger című írásában két, a térbeli horizontot kiszélesítő proto-térforradalomra hivatkozik: Nagy Sándor és a Római Birodalom hódításaira.³¹ A két kapcsolódó birodalmi alakulat, Róma és a Makedónia már a kappi térevolúciós kulturális elmélet előrehaladottabb fázisába, a beltenger-melléki kultúrákéba tartozik, ennek megfelelően az emberi közösségek léte is cseppfolyósabbá válik, és egy újfajta tértudatosság születik meg. Ekkor, mint Koselleck írja, „A megismerhető emberiség és annak politikai szervezete nagyjából átfedte egymást, előbb Nagy Sándor idején, később pedig a Római Birodalomban.” Az európai kultúrkör kozmosza a hódítások hatására minden addiginál jobban kiszélesedett, melynek hatására az ismert és ismeretlen terek közti antitézis elvesztette nyelvi kötőerejét, míg maguk az idegenség megnevezésére szolgáló fogalmak funkcionálisan mozgékonyra válva megszűntek etnikai színezetűnek és lokalizáltak lenni. A hellén fogalma műveltségi értékjelzővé, míg a rómaié a jogok gyakorlásának teljességét lehetővé tévő polgárjogi kategóriává válik.³²

A kozmosz kiterjedésével annak középpontja az ismert világ egészének orientációs pontjává vált, a kor állami intézményként működtetett politikai-vallási kultuszai pedig a nomoszt az uralkodó személyének és az általa hozott törvényeknek feleltették meg. Ez a változás annak tudható be, hogy az uralkodó és törvényei térbeli megfelelője, a birodalom központja által képviselt rend feloldódott a hódítások által megnyitott, Nyugat-Európa első urbanizációja révén pedig egyre fokozottabb mértékben megszervezett és belakott terek sokaságában. Maga az uralkodói hatalom is az ismert világ bármely részéről származhatott, amint egy tábornokot vegyes etnikumú és jogállású katonái a birodalom egy távoli provinciájában is császárrá emelhettek, és a birodalom megszemélyesített kormányzása sem szükségszerűen annak középpontjából történt.³³

Bár az érett antikvitás idejére már jelentkezett a terek mindent átfogó jellegének

Press, 4.

²⁹ Reinhart Koselleck: i. m. 19.

³⁰ Carl Schmitt: i. m. 51-52., 54-55.

³¹ Carl Schmitt: *Land and Sea*. 29-30.

³² Reinhart Koselleck: i. m. 23-24., 26.

³³ Carl Schmitt: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. 75.

percepciója, a kor azon földrajzi, geometriai és matematikai felismerései, melyek már egy gömbtestként létező föld képének tudományosan bizonyítható létét vetítették elő pusztán intellektuális teljesítmények maradtak, azok nem voltak képesek szögesen más tértapasztalatba integrálódni, mivel a világóceánok hajózhatósága a korban még nem megvalósítható.³⁴

IV. A középkor térbeli rendje

A Nyugat-Római Birodalom bukásával, a Bizánci birodalom defenzívába szorulásával a tér ismét összezáródott, a térről alkotott tudás pedig hevenyészetté vált, veszített rendezettségéből és a megismerhető tereket átfogó jellegéből. A beltengerek uralmának kényszerű feladásával a tér konkrét területté alakul és a szárazföldek szinonimájává válik, ahogy Krisztus után 500 és 1100 között Nyugat-, és Közép-Európa maga is feudális és agrárius földtömeggé alakul.³⁵ A középkor területi rendje a népvándorlások időszakának sorozatos területfoglalásaiban gyökerezett, azonban nem minden invázió vagy megtelepedés esett egybe a tér egy új rendjének létrejöttével. Míg a nomosz magában foglalja egy területhez kötődő rend és térbeli orientáció meglétét, addig nem minden területfoglalás jár egy új nomosz megfogalmazásával.

Schmitt ehhez kapcsolódva fontos megkülönböztetést tesz a jognak a valós renddel való egybeesése, és az így létrejött rendnek a térbeli orientációval való összefonódása szempontjából. Még ezeknek a területfoglalásoknak egy része a földterület addigi tulajdonosától való elragadásával kívül esett a római világon és annak jogi szituációján, addig a germán népek területfoglalásai a birodalom területi és jogi rendjén belül zajlottak le, ahogy Arcadius és Honorius császárok ideje óta szokásban volt a római tulajdonosnak földje, otthona és jószágai harmadát megosztania a hozzá beszállásolt katonáskodó telepessel. Schmitt így a középkor térfelfogásának megszületését és az annak megfelelő új európai nemzetközi jog létrejöttét a tereknek és népcsoportoknak ebben a birodalmi keretben végbemenő mutációjának tulajdonítja³⁶

Az iszlám terjeszkedés nyomán megjelenő áthatolhatatlan, egyszerre földrajzi, politikai és civilizációs határok Európát immár konkrét politikai területté és spirituális térré, *respublica Christianavá*, a keresztény népek geográfiailag körülhatárolható politikai közösségévé tették. Ennek rendje és orientációja a keresztény uralkodók és népek formailag sokszerű és egymással a feudális érára jellemző komplex viszonyokban álló politikai közösségei által uralt szférának a pogány politikai entitások területeitől való elválasztásán nyugodott. Az abszolút ellenségeknek tekintett pogányok területei szabadon meghódítható és bekebelezhető ellenséges területeknek számítottak. A pogányok ellen viselt fegyveres zarándoklat képét öltő háború így jogszerű és kívánatos is volt, mivel a korszak politikai teológiájának látásmódja szerint minden a keresztény renden kívül eső rend illegitimnek és időben meghaladottnak volt tekintendő.³⁷

Schmitt a tér ismételt felnyitását így a kereszties hadjáratoknak, a proto-térforradalmak egy újabb kifejeződésének tulajdonítja, melyek a hódítások és a megélénkülő kereskedelem révén ismét megnyitották az európai tértudat számára a Baltikumot és a Közel-Keletet. Ezek hatására a keresztény tudat valós térbeli orientációs pontjává vált az immár nem csak metaforikus térként, a szakrális világ középpontjaként szemlélt Jeruzsálem, hanem annak evilági megfelelője is. A hódítások élménye, az azokkal kapcsolatos közösségi érzet és

³⁴ Carl Schmitt: *Land and Sea*. 30-31.

³⁵ I. m. 32.

³⁶ Carl Schmitt: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. 57.

³⁷ I. m. 58.

kulturális propaganda révén a tér percepciója statikusból ismét dinamikussá válik, így a középkor rendje minden ismert területre igényt formál, és azt saját orientációjának megfelelően missziós területekként osztja fel a pogányok ellen folyó hadjáratok résztvevői közt.³⁸

A pogányok ellen viselt háború totalitásához képest a *populus Christianus* tagjainak egymás ellen viselt háborúságai tompított konfliktusok, fegyveres viszályok, melyek valamely olyan értékes jogosultságért – a feudalizmus időszakának megfelelően többnyire valamely birtokjogért – folytak, melyekre mindkét fél igényt formált és ebbéli igényét jogi argumentáció keretében is megfogalmazta. A keresztény politikai közösségek közti konfliktusoknak egyazon tér rendjében kellett lefolyniuk anélkül, hogy háborúságuk veszélyeztette volna ennek a rendnek az univerzálisan elfogadott érvényességét. Mindez elengedhetetlenné tette annak kiértékelését, hogy az így lefolytatott háborúk jogosak voltak-e a skolasztikus gondolkodók által megfogalmazott igazságos háború jogi-teológiai elméletének nézőpontjából.³⁹ Ahogy Huizinga írja, ezekben a jogi-teológiai interpretációkban a harc fogalma szorosan összekapcsolódik az igazságról való döntésével: az ezt kifejező gondolkodási forma a hadiszerecske alakulásának istenítéletként való felfogása. A háború ebben az értelemben a szakrálishoz közel álló kivételes esemény, amely ennek megfelelően elhatárolt rituális térben és időben, formailag szabályozottan zajlik.⁴⁰

A *respublica Christiana* belső térbeli egysége két egyazon térben jelenlévő univerzális rendre, a császár által gyakorolt hatalomra és a pápa által gyakorolt autoritásra alapozódott, fenntartva ezzel a Róma városa, mint a tér hatalmi és kultikus központja felé irányuló orientációt. A keresztény világ, bár a római világ tértudatának örököse volt, attól eltérő időtudattal bírt: mivel tagjai abban a meggyőződésben éltek, hogy már saját evilági idejük is a végidőkben zajlik, így a világot nemcsak térben, de időben is végesnek tudta. Ezt az eszkatológikus paralízist, az emberi történelem és a történeti cselekvés hiábavalóságáról alkotott képzetet transzformálta a katekhón fogalma, amellyel a keresztény birodalom fejét a káosz és apokalipszis erőinek visszatartójaként fogták fel. Ennek a belső térbeli rendnek az alapjai rendülnek meg a tizenharmadik és tizennegyedik században, amikor a két *civitas* fejének szerepei fokozatosan elveszítik eredeti fogalmi magjukat, miközben az arisztotelészi *communitas perfecta* fogalmának aktualizálásával a két eltérő jellegű, de egyazon tér és társadalom viszonyainak szabályozására irányuló szerepet már két eltérő társadalmi-politikai alakulat, az állam és az egyház leírására kezdik vonatkoztatni.⁴¹

A görög-római kultúra hagyatékának arab közvetítéssel végbemenő recepciója a legkülönbözőbb politikai és kulturális mutációkhoz, egy urbanizált, szakosodott, szekularizálódó közösségi kultúra megszületéséhez vezet el, magával vonva az egyházi hatalomnak a tisztán kánonjogi kérdésekre való korlátozásának igényét.⁴² Egyrészt a tizenharmadik századtól kezdődően olyan politikai egységek jelennek meg, melyek politikai rendszerük belső működésében és jogi státuszuk értelmezésében is növekvő mértékben vonják ki magukat az egyetemes birodalom eszméjének hatásköre alól. Másrészt a birodalom feletti uralom dinasztikus jellegűvé válásával elveszíti a katekhón fogalmának magját jelentő szakrális értelemadást, a megszemélyesített uralom felmagasztalását. A császári korona így a dinasztiai hatalmi kellékévé válva elkülönül valós térhez és területhez, a Német-Római birodalom egészéhez kötődő orientációjától. A császári szerepfelfogás egyfajta szekularizáción megy keresztül, melynek hatására a tőle elvárt cselekedetek, a béke

³⁸ Carl Schmitt: *Land and Sea*. 32-33.

³⁹ Carl Schmitt: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. 58-59.

⁴⁰ Johan Huizinga: *Homo Ludens. A Study of the Play Element in Culture*. London – Boston – Henley, 1980, Routledge & Kegan Paul Ltd, 91., 95., 98-99.

⁴¹ Carl Schmitt: i. m. 59-61.

⁴² Carl Schmitt: *Land and Sea*. 32-33.

fenntartása és a közösségek szabadságának megvédelmezése, konkrét politikai elvárásokban összegződnek. A térbeli rend fennmaradása ebben a szituációban a keresztény európai földrész és a pogány külvilág közti szembenállás továbbra is fennálló relevanciáján és a háborúság ebből fakadó eltérő formáinak továbbélésén alapult. A középkori világ térfelfogásának működőképességét ez a történelmi szituációnak megfelelő antagonisztikus szembenállás, és nem a *respublica Christiana* belüli hatalmi tényezők közötti, immár vitatott és anakronisztikussá vált funkcionális felosztás biztosította.⁴³

V. A Föld első globális nomosza: a Jus Publicum Europaeum

A középkor térbeli rendjének három jelentős, a tér radikálisan új értelmezését magával vonó intellektuális-politikai-technológiai gyökerű változás összeadó hatása vetett végett. Ezeket a fejleményeket az új világ európaiak általi felfedezéseként, az immár csillagászati gömb testként szemlélt, tudományosan leírható Föld újrafelosztásaként és a szuverén európai nemzetállamokra épülő nemzetközi jog rendszerének kialakulásaként határozhatjuk meg.

Schmitt a nagy felfedezéseket és az azok nyomán végbement területfoglalásokat a nyugat-európai középkor – antikvitásbeli alapokon nyugvó, arab földrajzi közvetítéssel megismert és keresztény teológiai interpretációkon keresztül átöröklődött – szellemi és technológiai vívmányait összefogó nyugati racionalizmusnak tulajdonítja. Ez a tudományos episztemológia kora modern stádiumának feleltethető meg, amely a még ismeretlen területek feltárását és leírását az ismert világ analógiájára, tudományosan bizonyított tények és eljárásrendszerek mentén végzi el. Ezen gondolkodási forma sajátos kifejeződése a part menti térképészeti felmérések bizonyítékként való felhasználása az újonnan felfedezett területek hovatartozásáról szóló viták során, mely így a terület birtoklását a terület határainak első, tudományos sztemderdek mentén való kijelölésével azonosítja.⁴⁴

Koselleck az amerikai kontinens felfedezése révén megjelenő globális tudatosság eredményének tekinti az emberiség fogalmának modern, átpolitizált nyelvi kifejeződését is. A középkori vallásos tudat végcéljának, a Föld kereszténység nevében történő birtokbavételének elvi megvalósulásával a bolygó véges, megismerhető és tudományosan leírható egészként, „interszjektív és zárt cselekvési térként” tűnt fel. Ennek középpontjában az eszkatológikus képzetek gyengülésével a történelmet cselekvő szubjektumként önálló akarata szerint alakító emberiség áll.⁴⁵ Az európai hitfelekezetek vallásháborúi nyomán a keresztény-pogány ellentét elveszítette addigi kötőerejét, így annak helyébe a civilizált és a civilizálatlan ember bináris szembenállása lépett. A civilizálatlanságot egyrészt a környezeti tényezőkre, másrészt az őshonos népek szervezetlennek és törvénytelennek tekintett politikai létére tekintettel értelmezték.⁴⁶ A civilizált rend megalapozását a gyarmatosító hatalmak egyetlen megmaradt közös térbeni orientációs pontjukból, európai államként megvalósuló politikai létükből vezették le.⁴⁷

A probléma, melyet a valódi gömbként szemlélt Föld értelmezési keretében megmutatózó új világ földterületeinek felosztása jelentett, egy sajátos gondolkodási formát hívott életre, melyet Schmitt „globális lineáris gondolkodásnak” nevez. Ez a tértudatosság egy modern stádiumának feleltethető meg, melyben a globális jelző az értelmezői perspektívának az egész bolygót magában foglaló jellegére vonatkozik. Schmitt számára ennek az alapvetően

⁴³ Carl Schmitt: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. 63-66.

⁴⁴ I. m. 132-133.

⁴⁵ Reinhart Koselleck: i. m. 60-61.

⁴⁶ A korszak közvéleménye az új világot a monstrozitások, a környezeti és éghajlati szélsőségek helyeként azonosította.

⁴⁷ Carl Schmitt: i. m. 228.

geográfiai jellegű problémának az átpolitizálódása az elvben neutrális természettudományok elkerülhetetlen politikai instrumentalizálásának példaként szolgál azokban az esetekben, mikor azok érintkezésbe kerülnek a politikum szférájával.⁴⁸ Schmitt így geográfia és politikum strukturális összefonódásának egyik legkorábbi értelmezőjének, egy korai kritikai szemlélet megfogalmazójának is tekinthető.

Ezen gondolati forma első gyakorlati megvalósulásai az új világot spanyol és a portugál befolyási területekre felosztó rayák voltak. A rayák két, azonos földrajzi és spirituális térben létező keresztény európai államalakulat uralkodói közt pápai közvetítéssel létrejött megegyezések voltak, melyek az új világ felosztásának tekintetében nem vonatkoztattak eltérő szabályokat a szárazföld és a tenger felett gyakorolt befolyásra, így azok még nem bírtak globális látásmóddal. Amíg a *respublica Christiana* térbeli megkülönböztető elve, a keresztény népek nemzetközi jog alá eső területeinek elkülönítése a nem keresztény népek szabadon elragadható földterületeitől érvényben volt és a szerződő felek egyazon rend és orientáció képviselőiként tekintették egymást, addig az új világ földterületeinek az a felosztása, mely 1494-es tordesillasi szerződésben II. Gyula pápa közvetítésével Spanyolország és Portugália közt végbement, még megvalósítható volt.⁴⁹

Ezzel szemben a katolikus szárazföldi és a protestáns tengeri hatalmak vallásháborúinak időszakában, a tizenhatodik század második felében megjelenő, előbb a felek közti szóbeli ígéretes és titkos kitételek formáját öltő, majd a tizenhetedik századra már nyilvánosan közzétett barátság-vonalak a *Jus Publicum Europaeum*-ba való átmenet jelzik. Ez a geometriai értelemben komplex, az európai kontinens tengeri határait horizontálisan a ráktérítő, vertikálisan pedig a Kanári-, vagy az Azori-szigetek mentén kijelölő vonal az európai nemzetközi jog alkalmazásának térbeli határát jelentette. Míg vonalon innen a háborúság tompított formájával járó tradicionális államközi jog érvényesült, addig a vonal túlsó felén az ellenségeskedés egy totális formája jelentkezett, mely az új világ térbeli rendjét a világtengerek törvény nélküli voltával azonosította. Mivel a korra már kiveszett a felek spirituális egységéből következően univerzálisan elfogadott, a földterület felosztását azok beleegyezésével elvégezni képes közvetítő léte és a nemzetközi jog kizárólagos alanyaivá és formálóivá a nemzetállamok váltak, az ilyen módon értelmezett barátság-vonalak a terek agonisztikus felosztását vonták magukkal. Nyomukban az európai hatalmak számára két olyan szabad konfliktus-zóna nyílt meg, melyekben többé nem érvényesültek a régi világgal felfogott kontinentális Európát vezérlő jogi és politikai alapelvek. Egyrészt az új világnak a katonai szupremáciára épülő erősebb joga alapján történő szabadon elragadható földterülete, másrészt a világóceánok törvény nélkül létező szabad tengerterülete.⁵⁰

A Föld új felosztásának következtében megszülető első globális nomosz így a szárazföld és a nyílt tenger elválasztásán nyugodott. Míg Európa szárazföldi területeit számos eltérő szuverén és formálisan egyenlő államalakulat foglalta el kiegészülve a kolóniákkal, azok tengeren túli, nem a valós államterület részeként szemlélt szerzeményeivel, addig a nyílt tengeren a korszak mindenkor legerősebb tengeri hatalmának katonatechnológiai hegemóniája érvényesült. A két tér különbözősége az azokban folyó háborúk eltérő megvalósulási formáin túl azok jogi értékelésének különbözőségét is magával vonta. A kontinens belterületén folyó szárazföldi háborúk a tizenhatodik századtól kezdődően növekvő mértékben államilag szervezett és működtetett, az államhatalomnak megfeleltethető hadseregek valós fizikai konfrontációján alapultak, melyben a harci tevékenység tere a hadszíntérre korlátozódott. Ennek megfelelően a polgári lakosság nem számított ellenségnek, a megszálló hadseregek pedig érdekében állt a helyi hatóságokkal egy minimális

⁴⁸ I. m. 87-88.

⁴⁹ I. m. 89., 91-92.

⁵⁰ I. m. 93-94.

együttműködést kialakítania az ellátás biztosítása és a megszállt terület pacifikálása céljából.⁵¹ Ezzel szemben a tengeren folyó háborúk karakterét az a sajátosság formálta, hogy annak szükségszerűen be kellett vonnia a harci cselekmények szférájába az ellenség kereskedelmét és nemzetgazdaságát is. Ilyen módon a tengeri hadviselés totális formát ölt és olyan praxisokban fejeződik ki, mint a blokád vagy az ellenséges zászló alatt hajózó kereskedelmi hajók elfogása, amelyek nem csupán az ellenséges államalakulatot, hanem annak egész lakosságát és az azzal kereskedelmi kapcsolatokat fenntartó semleges feleket is érintik.⁵²

A nemzetállam evolúciója során a középkori privilégiumok és autonómiák fokozatos felszámolásával egységes belső jogszolgáltatást és központosított igazgatást épített ki, a felekezetek közti különbségek leértékelésével megszüntette a vallásháborúkat, a vesztfáliai rendszer az államterület vallási rendjét az államterület szuverénjének döntésétől tette függővé, végül az ilyen módon megszervezett európai államoknak az állami szuverenitás koncepciójában kifejeződő formális egyenlősége az állami szereplők kizárólagosságára épülő nemzetközi jogi rendszer alapjául szolgált. A reformáció terjedésével az az intézményi rend is megszűnt abszolútnak lenni, melynek keretében a középkor teológusainak és kánonjogászainak vitái lefolytak: ahogy a Római katolikus egyház sem vindikálhatott már magának evilági univerzális igényt a lelkek feletti uralomra, úgy a képviselői által kifejtett érvek kötőereje és érvényessége is lokálissá és partikuláriszá fokozódott. A nemzetközi jog már nem a jogos háború elméletének jogi-teológiai értelmezésén nyugodott és nem a római jog absztrakt-szellemi keretében fogalmazódott meg. Ezzel szemben egyre inkább a szekularizálódás irányába mutató nemzetköziesített magánjogi fogalmak szabályozták az európai nemzetállamok és a közöttük létrejövő eseti egyensúlytól függő helyzeteket. Ennek megfelelően a kontinentális Európa nemzetközi joga, a tizenhatodik században kialakuló *jus publicum Europaeum* – mely az új világ felfedezésével és annak az európai kontinens nagyhatalmai általi felosztásával az ismert világ egészének orientációját meghatározta – lényegét tekintve a szuverén nemzetállamok közti kapcsolatokat szabályozó jogrendszer volt.⁵³

VI. A nagy térforradalom

A schmitti narratíva a tizenhatodik és a tizenhetedik század folyamán az óceánokat bebarangoló északnyugat-európai bálnavadász hajósokkal azonosítja a nagy térforradalom radikálisan új térmézőpontjának első képviselőit. Ez a gondolati változás egy emberi közösség önértelmezésének a tenger elemével való összekapcsolódásának feleltethető meg. Ezek a társadalmi eliteken kívül eső hivatásrendi csoportok az európai tudat számára frissen megnyílt terekben zajló zsákmányszerző tevékenységük során sajátos tudati azonosuláson mentek keresztül azzal az elemmel, melyre megélhetésüket és ezzel létüket alapozták. Ennek megértéséhez érdemes Yi-Fu Tuan nyomán bevezetnünk az elemzésbe a térbeli tudás fogalmát.

A térbeli tudás olyan kiterjedt és komplex, a tudatba bevésődő térbeli sémaként írható le, melyben a térről és annak törvényeiről alkotott formális tudás ötvöződik a térben közvetlenül megtapasztalt racionálisan nem megragadható szubjektív benyomások és megérzések összességével.⁵⁴ Az óceánok felszíne kevés vizuális ingert kelt, a szélsőséges és változékony időjárás állandó készenléletet követel meg és jelentős hatással van a látótávolságra. A tér jóval kevésbé strukturált, mint az élet normál feltételeit megjelenítő szárazföldi

⁵¹ Carl Schmitt: *Land and Sea*. 46-47.

⁵² I. m. 48.

⁵³ Carl Schmitt: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. 126-129.

⁵⁴ Yi-Fu Tuan: i. m. 78-79.

környezetben, miközben a vadász a bálnával a túlélésért és a megélhetésért folytatott küzdelme során „kvázi-személyes” kapcsolatot alakít ki zsákmányával.⁵⁵ Ahogy Derrida írja: „Az ellenségnek ez a fajta azonosítása az, amely a front élménye révén mindig nagyon közel van az ellenséggel való azonosuláshoz.”⁵⁶

A *Land and Sea* című írásban központi szerepet játszó narratíva rávilágít a Schmitti szemlélet belsőleg agonisztikus voltára, mely a terek politikai megszervezését az azokban lezajlott konfliktusokból eredezteti. Ezt az értelmezési módot a Schmitt által a szövegben használt kifejezések is implikálják. A zsákmányt olyan emberek számára szolgáló csalétekként írja le, amely képes volt folyamatosan mozgásban tartani és tengeri létezés módra csalni üldözőit. A törvény nélküli tengeren navigáló partizánhajósról szólva pedig hangsúlyozza, hogy a megbízó állama ellenségeinek hajóit ugyanúgy az isteni gondviselés nyújtotta szabad zsákmánynak tekintette, amint a bálnavadász hajósok a ceteket.⁵⁷

A schmitti interpretáció szerint tehát az óceán, mint az emberi tudat számára érvényes orientációs pont megjelenése a térben keletkezett egzisztenciális konfliktus és az abban lezajló konfrontációk során ment végbe. Ez a konfrontáció eleinte emberek hivatásrendi csoportjainak az elemekkel zsákmányuk elejtéséért folyó harcában nyilvánult meg, majd egy szárazföld és tenger elementáris szembenállását leképező világpolitikai szituációban konkretizálódott. Ebben a helyzetben a protestáns Anglia, amely saját térbeli létét szigetként fogta fel és az óceán egy mozgásban lévő darabjává transzformálta, azzal vált egy autentikus térforradalom egyedüli véghezvivőjévé, hogy a katolikus Spanyolország kontinentális világbirodalmának antitéziseként fellépve hadszíntérre tette a világtengert.

Ebben az interpretációban két lényeges, a schmitti életmű hagyományos értelmezései szempontjából atipikus elem lelhető fel. Egyrészt a felfedezők hajtóereje egyértelműen a gazdasági szerzés volt, a felfedezések tehát annak a gazdasági nomosznak a jegyében zajlottak, mely a korban a nem-állami szféra részét képezte. Másrészt a terekkel kapcsolatos tudati forradalom nem politikai decizionizmus eredménye, hanem a társadalmi szövetben lejátszódott intellektuális, gazdasági és technológiai átalakulás terméke volt. Mindez a korai kapitalizmus Schmitt által korzár kapitalizmusként leírt változatában összegződött, melyben a társadalom egésze részt vállalt a politikai és metafizikai ellenségként felfogott katolikus Spanyolország elleni harcban, melynek módszerei, mint a tengeri kereskedelem lefőlözése, a csempészet és a kalózkodás, túlléptek a legalitás határain.⁵⁸

Schmitt hangsúlyozza, hogy tenger és szárazföld viszonyának értelmezése az óceánhajózás megjelenésével és az új világ felfedezésével minden óceánmelléki politikai alakulat számára egzisztenciális döntésként jelentkezett, a korban megalapozódó angol tengeri hegemonia tehát nem magyarázható pusztán a földrajzi helyzet és a technikai lehetőségek mechanikus következményeként. Valójában Anglia a tudatos tengerre irányuló állami politikát megjelenítő Muscovy kereskedelmi társaság 1555-ös alapítása idején már a kolonizáció és az óceánhajózás gyakorlatának vonatkozásában évszázados lemaradásban volt Ibériai riválisaival szemben, míg a hajózási technológiák innovációjának területén a németalföldi államalakulat töltött be meghatározó szerepet.⁵⁹ Mindazonáltal ezek a hatalmak abban az agonisztikus szembenállásban, melyet a nagy térforradalom összefüggésében társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai értelemben átformálódott Anglia világtörténelmi fellépése vont magával, arra kényszerültek, hogy Anglia ellenében a szárazföld elemével azonosítsák önnön létüket, s ezzel elkezdődött tengeri hatalmuk és jelenlétük stagnálása.

⁵⁵ Carl Schmitt: *Land and Sea*. 15-16.

⁵⁶ Jacques Derrida: *The Gift of Death*. Translated by David Wills. Chicago & London, 1995, The University of Chicago Press, 17.

⁵⁷ Carl Schmitt: i. m. 22.

⁵⁸ I. m. 22-23.

⁵⁹ I. m. 26.

VII. A modernség terei, mint technológiailag leképzett terek

Schmitt számára az ipari mértékű halászat megjelenése annak illusztrációjaként szolgál, ahogyan a modern technológiák „ipari-technikai tökéletessége” és az emberi tevékenységek gépesítése következtében a tér és az abban jelenlévő egyén egyaránt uniformizálttá válik, és az egykor forradalmi térmézőpont egyetlen technológiai perspektívában oldódik fel.⁶⁰ A technológia látásmódja feloldja a szárazföld és a tengerfelület közti alapvető értelmezési különbségtételt is, amint a Föld felszínének egésze eltérő technikai paraméterekkel, de kockázatmentes módon válik bejárhatóvá és felmérhetővé.⁶¹ A zsákmány így veszélyes ellenfélből ipari alapanyaggá válik, az ellenséggel való azonosság érzésének helyébe a célracionális működés lép, végül a hajó a mindent eluraló technikai képzeletben az óceán felszínén mozgó gyárüzemmé alakul át.⁶² A technikai nézőpont perspektívájának kizárólagossága révén elementáris lényegétől megfosztott, látszólag konfliktus nélküli tér azonban – sugallja Schmitt – intellektuálisan reflektálatlan és szabadon militarizálható tér is: ebből a szempontból pedig a technika mindent eluraló képzelete nem is olyan sokban különbözik a mítoszokétól.

Ennek a folyamatnak a betetőzése a természet technikai leképezése. És itt már nem arról az örök emberi készletéről van szó, hogy a technika segítségével megbékítsük és kordában tartsuk az elemeket, a természeti szélsőségek jelentette feszültségek kiiktatásával megteremtve az élet közönséges feltételeit, és nem is az ebből kinövő vágyról, hogy mítoszok és ideológiák révén, absztrakt-nyelvi úton birtokba vegyük a természeti jelenségek megjelenítette őserőt. Ahogy Lefebvre írja, az ipari korszak beköszönte előtt racionálisan megragadhatatlan esztétikai objektumként, a teremtett világgént tekintett természeti környezet a modernitásban új jelentést nyer. Az addig az ember által csupán megváltoztatható természet a technikai haladás és az az kiváltotta gondolati forradalom révén megteremthetővé és elpusztíthatóvá válik: a bolygó egésze megművelt, értelmezett és technológiával átítatott területté alakul. A terek megformáltsága révén a korábban az emberi lét közvetítő közegeként tekintett, lényegileg statikus természet aszimmetrikus uralmi dinamikákkal telítődik, míg végül emberi terméké válva lényegét tekintve megszűnik természet lenni.⁶³

Mindez együtt jár a nomosz fogalmának megváltozásával is. Ahogy Schmitt írja, a nomosz megteremtésének aktusa egészen a tizenharmadik században megkezdődő ipari forradalomig egyértelműen megfeleltethető volt a földterület elragadásával, melyet szekvenciálisan követett annak felosztása majd megművelése. Jog és a termelés a földterület valós birtoklásának tényén nyugodott, így a gyarmatosítás időszakának területfoglalási gyakorlata e felfogás konkrét térbeni megvalósulása volt. Ezzel szemben az ipari forradalmak nyomán fellépő modern kapitalista térszervezési mód már nem a földterület birtoklásának tényére és felosztására, hanem csupán annak hasznosítására épül, mivel a földterület elragadása történelmileg túlhaladott és morálisan elfogadhatatlan, felosztása pedig az azt szabályozó általánosan elfogadott elvek hiányában túlságosan problematikus volna.⁶⁴

Lefebvre leírása szerint a kapitalizmus térszervezési logikája egy absztrakt, hálózatok mentén szerveződő tér kialakulásához vezet, mely a nemzetállami és nemzetközi szinten

⁶⁰ Carl Schmitt: A partizán elmélete. Közbevetett megjegyzés a politikai fogalmához. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, 2002, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 150-151.

⁶¹ Carl Schmitt: *Land and Sea*. 54.

⁶² I. m. 15.

⁶³ Henri Lefebvre: *Reflections on the Politics of Space*. 172-173.

⁶⁴ Carl Schmitt: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. 328., 334-335.

végbemenő tőke mozgásokat modellezi le és melynek csomópontjait az üzleti, információs és közlekedési hálózatok összefonódásai jelölik ki a világ termelési központjainak képében. Ez a sajátos logika magát a teret is a fogyasztás és előállítás folyamatában értelmezi és osztja fel funkcionálisan, amint abban minden korábbi időszaknál élesebben különülnek el a privát és közösségi élet terei a hatalom elszemélytelenedő szimbolikus tereitől, mint a termelési és a politikái.⁶⁵

Bizonyos nézetek ebben az elszemélytelenedésben és depolitizálódásban a konfliktusok kiiktatásának lehetőségét vélik felfedezni. Így a modern nemzetgazdaságok létrejöttének időszakában jelentkező klasszikus liberális elméletek a nemzetközi viszonyok rendszerét a tőzsde társadalmának analógiájaként írták le, a világpiacon áruikkal fellépő, majd ebben a politikum lényegétől megfosztott virtuális térben gazdasági eszközökkel versengő államok együttélésétől a konfliktusok felszámolását várva. Ezzel az idealizmussal szemben a gondolat korunkbeli megvalósulása, a piaci hozzáférésre épülő rezsimek térpolitikája számtalan feszültség keletkeztetője, mivel az a világ térbeni felosztását egy új bináris dichotómia, a gazdaságilag fejlett és gazdaságilag fejletlen térségek mentén végzi el, az egyenlőtlenégeket egy hegemoniára törő térértelmezési praxis mentén folyamatosan átpolitizálva pedig a legkülönbözőbb ideológiai pozíciókkal bíró, társadalmilag és térben is lokalizálható globalizáció ellenes csoportok ellen-diskurzusait hívja életre.⁶⁶

Egy olyan közgazdaságtani utópia megvalósulása, melyben a termelés és a fogyasztás egy önszabályozó rend keretében problémamentesen valósulna meg, a nomosz fogalmának megszűnését vonná maga után, a politikai uralom is elhalna vagy a tisztán szabályozószervként tekintett állam menedzseriális feladataira korlátozódna.⁶⁷ A modern kapitalizmus és az arra született válasz, a kommunizmus a politikum kiiktatásának elgondolásában nem is sokban különbözik egymástól. Schmitt így ennek a tisztán elosztásra és termelésre alapozott ideológiának a gyakorlati megvalósulását látja abban a gesztusban, melyben a huszadik század bipoláris rendjének két fő reprezentánsa, az Egyesült Államok és a Szovjetunió bár eltérő ideológiai alapokon, de a világtörténelmet korábban domináló európai hatalmakkal szemben foglalva állást a dekolonizációs törekvések élharcosaivá váltak. Mindez azonban a hatalom elrejtésével jár, melynek következményeiről Schmitt három kijelentést tesz.⁶⁸

Az első szerint a hatalmat, a hatalom kiterjedésével és elmélyülésével egyre erősebbé váló kettős impulzus, a titkolózásra való hajlam és ezzel egyidejűleg más hatalmak titkainak felfedése mozgatja. Másként megfogalmazva a hatalmat kifejező sajátos tudásforma a rejtőzködő információ, mely a valós vagy virtuális tér egy rejtett és kizárólag a hatalommal bírók számára elérhető tartományában lelhető fel. Ez az észrevétel a modern kommunikációs technológiák fejlődése révén korunkban egyre inkább nyilvánvaló relevanciával bír, amint állami és nagyvállalati szereplők egymás titkainak kifürkészésén és sajátjaik megőrzésén túl immár egyként törekednek legkülönbözőbb preferenciáink megismerése által gondolkodásunk modellezésére. Ezen új eljárások mentén az alany személyisége egyre növekvő mértékben modellezhető és klasszifikálható olyan tetszőleges kategóriák alapján, melyek egy termék potenciális vásárlóit vagy egy adott politikai rezsim ellenfeleit kívánják azonosítani még azok cselekvésének aktivizálódása előtt.

A hatalomról szóló második kijelentés annak térbeni kifejeződésére utal, melyet „hallgatólagos központosításként” ragad meg. A vezetőnek, hogy megőrizhesse pozícióját, folyamatosan új biztonsági rendszereket kell felszereltetnie és új védelmi rendelkezéseket kell életbe léptetni saját személyes tereiben, miközben ezáltal fokozatosan izolálja magát az

⁶⁵ Henri Lefebvre: i. m. 187-188.

⁶⁶ John Agnew: *Geopolitics. Re-visioning world politics*. London & New York, 2003, Routledge, 116.

⁶⁷ Carl Schmitt: i. m. 345-346.

⁶⁸ I. m. 336-338.

uralmának tárgyaként értelmezett külvilágtól. Így az azzal folytatott interakciói fokról-fokra néhány általa megbízhatónak tekintett személlyel folytatott napi kapcsolattartásra redukálódnak, nyilvános fellépései pedig formális és ceremoniális, a valós diskurzust nélkülöző, azt tudatosan kerülő formát öltenek.

A hatalom jellegéről szóló harmadik kijelentés azt a titkolózással szembenő ellentendenciát írja le, melynek hatására a hatalom ösztönösen keresi azokat a helyzeteket, melyekben látható módon demonstrálhatja saját fontosságát és erejét uralmának alanyai előtt, akik szintén vágnak a hatalom misztériumából való szimbolikus részesedésre. Baudrillard idevágó megállapítása szerint autentikus politikai stratégiák hiányában az állam és szervezete fokozatosan elkülönül a társadalomtól, melynek akaratára működését történetileg alapozta, így a politikai uralom kifejeződési formáivá a cselekvés tettetése, a társadalom folyamatos és többirányú stimulálása és a látványos, ám a politikum tartalmát nélkülöző megnyilvánulások válnak.⁶⁹

Schmitt szerint a hatalommal kapcsolatos szavak eredetüket tekintve két ógörög töredékszó, az archia és a krácia körül szerveződnek, melyek közül az archia teológiai vonatkozásainak megfelelően a hatalom transzcendens forrására, míg a krácia a hatalom erő kifejtésén alapuló, cselekvő formájára utal. Ezen fogalmak azonban értelmezhetetlenek a nomosz jelenléte nélkül, mely ebben a fogalmi keretben megnevezésként, a hatalom felmutatásaként és a titkok leleplezéseiként azonosítható.⁷⁰ A megnevezés a névadáshoz kapcsolódó liturgikus aktusokban máig fellelhetően szakrális eredetű tett, és mint ilyen, hatalmi dinamikákat megjelenítő cselekedet.

A nomoszt megalapozó első cselekedet, a földterület elragadása annak addigi nevével való megfosztásával és egy új név keletkeztetésével jár. Ez a tér viszonyait újrafogalmazó autentikus politikai cselekedet a politikum lényegével bíró nomoszként felváltja a gazdaságra és az államigazgatásra korlátozódó, tisztán jogszabályi formákban kifejeződő öko-nomoszt. Schmitt metafizikai értelmezése szerint ez az egyedüli aktus képes legyőzni azt a sátáni törekvést, amely a hatalmat „láthatatlannak, névtelennek és titokzatosnak” kívánja láttatni.⁷¹ A névadás aktusa hatalmi szimbolikáján keresztül egyértelmű uralmi és felelősségi viszonyokat keletkeztet, így az felelősséggel való felruházásként is értelmezhető.

Ebben a kontextusban a hatalom felmutatásán és megnevezésén keresztül a politikum helyreállítására irányuló schmitti törekvés gondolati szinkronitásba kerül azokkal a posztmodern irányzatokkal, amelyek a térbeni struktúrák és nyelvi eljárások sokaságában rejtőző hatalmi dinamikákat kívánják leleplezni. Jelenünkben, melyben a nemzetközi kapcsolatok terét a nem-állami szereplők széles körének a nemzetközi jog valós alanyaiként felfogott nemzetállamokkal való sajátos szimbiózis határozza meg, már nem csak teoretikus szándékkal, de a szintén globális jelleget öltő közvélemény gyakorlati igényeként jelentkezik a politikai felelősség kérdésének és a szervezeten belüli hatalmi és befolyásolási viszonyoknak a tisztázása.

VIII. A háború fogalmának átalakulása

A haditechnikai fejlődés folyamata a hadviselés dimenzióinak fokozatos kibővülését vonja maga után, amely a terek radikális újrastrukturálásához és a háború jogának lényegi megváltozásához vezet el. „Az emberi hatékonyság technikai fokozódásán – írja Schmitt –

⁶⁹ Jean Baudrillard: *The Mirror of Terrorism*. Translated by James Benedict. In Jean Baudrillard: *The Transparency of Evil. Essays on Extreme Phenomena*. London – New York, 1993, Verso, 79.

⁷⁰ Carl Schmitt: i. m. 337-338.

⁷¹ I. m. 348-349.

egész normarendszerek törnek szét.”⁷² A modern háború kialakulásához vezető változást a tengeri hadviselés mélységi dimenzióját megjelenítő tengeralattjáró-hadviselés, és a szárazföldön és tengerterületeken viselt háború eltérő jellegét a légtér perspektívájából feloldó légi hadviselés megjelenése hozta el.⁷³ Az új haditechnikai eljárások révén a Föld egésze és annak minden térbeli dimenziója harci cselekmények potenciális helyeként értelmeződik, mivel a modern harcászati eszközök bevetése révén a terület minden előjel nélkül egy, a térben csak bonyolult technikai eljárások útján azonosítható vagy akár abban közvetlenül nem is jelenlévő ellenség ellen vívott harc valós színterévé válhat.

Schmitt a modern tömegpusztító háború esszenciáját abban látja, hogy az új fegyverrendszerek immár nem az ellenséges terület megszállását célozzák, mely a két tér közti kapcsolat létesítésével az ellenérdekelt felek közti kölcsönös informális elismerés meglétét is magával vonná, hanem tisztán az ellenséges államterület elpusztítására törnek.⁷⁴ Ennek a gondolatiságnak legmodernebb és legradikálisabb kifejeződését a nagy hatótávolságú nukleáris fegyverek megjelenése jelentette. Ezek jelenléte egyrészt felszámolja a hadszíntér fogalmát, mivel az azok bevetését követő sugárzás terjedése külső természeti hatások függvényeként nem modellezhető teljes bizonyossággal, így annak hosszú távú hatásai a semleges felek államterületén is megmutatkozhatnak. Másrészt felszámolja a hadviselők és a polgári lakosság megkülönböztetését, amint a pusztító potenciál nagysága és a hatókör kiterjedtsége okán a polgári áldozatok száma immár nem redukálható egy, a célracionális mentén megfogalmazható minimális szintre. A nukleáris fegyverek birtoklása így nemcsak az ellenség, hanem minden a térben jelenlévő test felett uralmat jelent, és egy olyan sajátos túszerhelyzet modellez, amelyben a nukleáris fegyvereket birtokló állam nem áll formalizált kapcsolatban azzal az idegen államterületen tartózkodó népességgel, melynek életéről rendelkezik. Az ilyen módon megszervezett tér egyszerre teljes mértékben otthonos és ugyanazon mértékben ellenséges, az emberi lét pedig folytonosan kilengő inga a kölcsönösen biztosított megsemmisítés és ezt elkerülendő a tökéletes nyugalom állapota között, mely az egyén számára teljes elidegenedést jelent a tértől.

Az európai államok közös földrajzi térben való együttlétezésére és a hegeli *Sittlichkeit* értelmében vett közös erkölcsiségére alapozott *Ius Publicum Europaeum* jogát a hidegháború korszakában, földrajzi értelemben két égtájnak, Keletnek és Nyugatnak megfeleltethető ideológiai blokk haditechnikai egyensúlyra épülő szembenállása, a közös rend és orientáció meglétének hiányában egy tisztán technikai nomosz váltotta fel. Ebben a relációban a valós háborúságot mozgató két alapvető fogalom, a győzelem és a vereség már nem volt értelmezhető, mivel egy nukleáris konfliktus eskalálódása az emberi élet alapvető feltételeinek megszüntét vonta volna maga után.

A hidegháború végével a nukleáris erőegyensúlyra épülő politikai térszervezés leértékelődése, az egypólusú világrend létrejötte az erőszak egy modern formájának addig nem tapasztalt mértékű elterjedését és láthatóságát hívta életre. A terrorista, a partizán kortárs megjelenési formája a hadviselés terében új dimenziókat nyitó fegyverzet sajátos alfaja, amely Szabó Márton kifejezésével élve „az ember ősi fegyverének, saját testének”⁷⁵ megsemmisítésével vagy a modern technikai eszközök destruktív kreativitás mentén történő felhasználásával transzformálja át a normál élet tereit a hadviselés színtereivé. A terrorizmus, írja Baudrillard, a „az erőszak hipermodern formája”, mely egy virtuális térben, a képernyőkön keresztül nyilvánul meg, tudati megtapasztalása pedig audiovizuális benyomások útján megy végbe. Az erőszak új formája már nem antagonisztikus indulatoktól vezérelt ellenséges felek relációjában jön létre, hanem magányos agresszorok szűk csoportja

⁷² Carl Schmitt: A partizán elmélete. Közbevetett megjegyzés a politikai fogalmához. 146.

⁷³ Carl Schmitt: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. 313-314.

⁷⁴ I. m. 316-317.

⁷⁵ Szabó Márton: *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. 47.

által szimbolikus célpontok ellen elkövetett támadások formáját ölti, amelybe a nyilvánosság és az intimitás egyaránt bevonódik. A média közvetítése révén az erőszak spektakuluma nemcsak a nyilvánosság minden terébe, hanem a magánélet tereibe, a nappalikban és hálószobákba is beszivárog. Baudrillard számára e jelenség legmegdöbbentőbb vonása, hogy az erőszak ilyesfajta felbukkanása a személyes terekben, még ha az annak fogyasztói számára érzelmi megrázkódtatással is jár teljességgel várt, sőt elvárt.⁷⁶

Schmitt ezzel egybehangzóan írja: „Egy közösségi szervezet *res publicaként*, nyilvánosságként létezik és kérdésessé válik, ha kialakul benne a nyilvánosság tagadásának egy olyan tere, amelyben ezt a nyilvánosságot hatékonyan meghazudtolják.”⁷⁷ Miközben a nyugati világ társadalmainak többsége élete döntő részét a háború jelensége és az azzal járó valós fizikai konfrontáció közvetlen megtapasztalása nélkül élhette le egy egyre fokozottabb mértékben pacifikált és depolitizált közegben, addig az emberi tudat az erőszak potenciális bekövetkezését továbbra is az élet tereiben folyó lét természetes velejárójának tekinti. A társadalmi létből színleg száműzött, a legkülönbélebb eljárások és hatalmi dinamikák mélyén rejtőző politikum primitív őseredeti formájában szivárog vissza a virtualizálódó mindennapi létbe. Az a formula, amelyben Schmitt megragadta a partizán harcmodor lényegét – egy új, bonyolultan strukturált cselekvési tér keletkeztetésével a hagyományos hadszíntérhez csatolt mélyebb és sötétebb dimenzióba kényszeríti bele ellenségét⁷⁸ – napjainkban is érvényes értelmezési keretként szolgál. Ahogy a tizenkilencedik és a huszadik század partizánja és partizánvadásza, úgy a huszonegyedik század terroristája és terrorelhárítója is egy lényegi tudati azonosuláson megy keresztül az egyazon strukturálatlan térben zajló konfliktus folyamatában.

A saját államterületén egy megnevezhetetlen és felmutathatatlan, nem-állami ellenség által megtámadott állam által tett válaszlépések a terek megváltozott értelmezésével járnak együtt. Ezen felfogás saját biztonsági protokolljainak megfelelően eljárva a terek folyamatos uniformizálását, biztonsági személyzettel és technikai megfigyelőeszközök sokaságával való benépesítését viszi véghez, míg kialakul a tér megszervezésének azon formája, melyet az angol *national security state* műszó ír le. Eközben a hegemónná váló állami térértelmezés a térben lezajló interakciókat egy számára magától értetődő bizalmatlanság mentén radikálisan korlátozva és formalizálva a terek és az azokban létező egyének önálló identitását is fokozatosan felszámolja. Ez a folyamat, amely a modern nemzetbiztonsági eljárások mentén a gondolatok és az identitások feletti kontroll formáiban fejeződik ki, a tereket szervező állami hegemón bukásáról szóló fantáziákat vonja magával nem csak annak ellenségei, de azok részéről is, akik védelmében az államszervezet intézkedéseit eredetileg foganatosította.

Így a 2001. szeptember 11-ei terrortámadások és az azokra válaszként adott tagállami és föderatív szintű biztonsági intézkedések életbe léptetése óta tömegesen jelentek meg és váltak az amerikai populáris kultúra részeivé olyan könyvek és filmalkotások, melyek a legkülönbélebb scénáriók formájában ábrázolják unipoláris világunk hegemónjának, az Egyesült Államok a bukását. Ez Schmitt szavaival azon gondolati aktusnak felel meg, melyben „az impérium eddigi színhelyét szétrombolják és a hivatalos nyilvánosság nagy színpadát kiforgatják sarkaiból.”⁷⁹ Vagy, ahogy Foucault a terekről szóló előadásának zárógondolataként megfogalmazta: „Azokban a civilizációkban, melyekben nincsenek már hajók, az álmok felszáradnak, a kaland helyét a hírszerzés veszi át, a kalózkodók helyébe pedig a rendőri szervezet lép.”⁸⁰

⁷⁶ Jean Baudrillard: i. m. 75-76.

⁷⁷ Carl Schmitt: A partizán elmélete. Közbevetett megjegyzés a politikai fogalmához. 148.

⁷⁸ I. m. 146.

⁷⁹ I. m. 154.

⁸⁰ Michel Foucault: *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*. Trans. Jay Miskowicz. Internetes elérés a Massachusetts Institute of Technology (MIT) weboldalán: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>.

Irodalom

- Agnew, John: *Geopolitics. Re-visioning world politics*. London & New York, 2003, Routledge.
- Agnew, John: *Making Political Geography*. London, 2002, Arnold Publishers.
- Bachelard, Gaston: *The Poetics of Space*. Translated by Maria Jolas. Boston, Massachusetts, 1994, Beacon Press.
- Baudrillard, Jean: The Mirror of Terrorism. Translated by James Benedict. In Baudrillard, Jean: *The Transparency of Evil. Essays on Extreme Phenomena*. pp. 75-80. London – New York, 1993, Verso, 75-80.
- Bollas, Christian: Építészet és tudattalan. Ford. Kis Anna. *Thalassa* 15. évfolyam, 2004/1, 5-32.
- Derrida, Jacques: *The Gift of Death*. Translated by David Wills. Chicago & London, 1995, The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel: Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. Translated by Jay Miskowicz. Internetes elérés a Massachusetts Institute of Technology (MIT) weboldalán: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>. [Letöltés dátuma: 2015. 10. 01.]
- Fried, Gregory: *Heidegger's Polemos. From Being to Politics*. New Haven & London, 2000, Yale University Press.
- Huizinga, Johan: *Homo Ludens. A Study of the Play Element in Culture*. London – Boston – Henley, 1980, Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Koselleck, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Ford. Szabó Márton. Budapest, 1997, Józsefvég Műhely Kiadó.
- Lefebvre, Henri: Reflections on the Politics of Space. Translated by Neil Brenner, Stuart Elden. In Lefebvre, Henri: *State, Space, World. Selected Essays*. Minneapolis – London, 2009, University of Minnesota Press, 167-184.
- Lefebvre, Henri: The Worldwide and the Planetary. Translated by Gerald Moore, Neil Brenner és Stuart Elden. In Lefebvre, Henri: *State, Space, World*. 196-209.
- Luginbill, Robert D.: Othismos: The Importance of the Mass-Shove in Hoplite Warfare. *Phoenix* Volume 48, Toronto – Ontario, 1994, Classical Association of Canada, 51-61.
- Schmitt, Carl: A partizán elmélete. Közbevetett megjegyzés a politikai fogalmához. In Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, 2002, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 103-173.
- Schmitt, Carl: *Land and Sea*. Translated by Simona Draghici. Washington DC, 1997, Plutarch Press.
- Schmitt, Carl: *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. Translated by G. L. Ulmen. New York, NY, 2006, Telos Press Publishing.
- Sibley, David: A bináris város. Ford. Takács Mónika. *Thalassa* 15. évfolyam, 2004/1, 33-51.
- Szabó Márton: Cselekvési lehetőségek a politikában. In Szabó Márton: *Kötőjelek. Írások tudományról, politikáról, közéletéről*. Budapest, 2014, L'Harmattan Kiadó, 165-173.
- Szabó Márton: Mitologika. A politikai tudás mitikus alapjai. In Szabó Márton: *Diszkurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról*. Budapest, 1998, Scientia Humana, 223-279.
- Szabó Márton: *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest, 2006, L'Harmattan Kiadó.
- Tuan, Yi-Fu: *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis–London, 2001, University of Minnesota Press.